

LWOWSKIE STAROSTWO GRODZ.

Egzemplarz obowiązk.
Nakl. 6000 egz.
Data 17/9 1930

E 406, 34

25.6.07

X

ФР. КВІТКА-ОСНОВЯНЕНКО

ПЕРЕКОТИПОЛЕ

II.406.434

D.

ВИДАВНИЦТВО „ДЛЯ ШКОЛИ І ДОМУ“
Ч.

15

ГР. КВІТКА-ОСНОВЯНЕНКО

ПЕРЕКОТИПОЛЕ

ОПОВІДАННЯ

у ЛЬВОВІ, 1931

НАКЛАДОМ КНИГАРНІ НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА, РИНОК 10.

II.906.434

1930 E.O.

I.

Чи знаєте ви, люди добрі, що то є суд божий? Чоловік зі злости зробить яке лихо другому, вкраде що, прибє, зовсім вбє, та як ніхто не бачить того, що він зробив, ніхто не виявить на нього, свідки¹⁾ не докажуть, так він собі і байдуже, і не боїться нічого, і думає, що йому се так і минеться. Хоч його і під суд віддадуть, та як докажчиків, свідків²⁾ нема, так він і надіється, що йому усе так і минеться, і він буде прав, неначе нічого і не зробив, ніякого лиха³⁾... Ох, ні! не так воно є. Єсть над ними соторитель⁴⁾ наш. Він, будучи всесвятіший, саме істинне добро, сама чиста правда, Він не потерпить, щоб яке зло діло так і минулося. Хоч чоловік, зробивши лиxo⁵⁾, і захова кінці так, що ніхто⁶⁾ не дошукався до правди, так Він, премудрість вишня, Він, знаючий наші діла, бачаць самі думки наші, Він не потерпить ніякої неправди. Він обявить твоє діло через те, на що ти і не думаєш, і неначе рукою вкаже: отсе той, що зобидив брата і відвів від себе пеню, що хоч на кого інчого подумаютъ, а тільки не на нього, щоб самому перед людьми бути чистому і правову; а як трошки забудуть про се діло, так ще гірше зробить. Такого всенепремінно і так обявить і при такому случаю, що ти і несподіваєшся, і через таку безділищю, що ти зовсім⁷⁾ і не надієшся. Та обявивши се, тут відкриваються і усі злі діла, що їх⁸⁾ вже люди забули і розшукувати⁹⁾, бо кінці добре були заховані. Тут усе явиться, усе відкриється, по ниточці, як там кажуть, дійде і до клубочка. Бо спершу Бог, як отець над дітьми,

усе ждав, усе довго терпів, може схаменеться, може покине лихо¹⁰) робити, відмолить свої гріхи, то й прощення получить; коли ж ні, що не тільки не перестає зла робити, не тільки не кається у прежніх гріхах, та що далі, усе йде на гірше, від худого йде на худше, тогді годі! повелить... і комашка стане свідком, і ниточка заговорить і через неї відкриються великі та мерзкі діла!

У одному селі почали пропадати кури: за ніч у однім дворі пропаде курка, у другім зо три, де й більш. Хазяйки журяться, жаліються мужикам своїм, а ті й байдуже: невелике діло курка; може й так де забігла, може й задавило що. Далі та далі почали усе більш, усе більш кури пропадати, та вже і не стерпіло хазяйство, пішли до волости.

„На кого маєте пеню, скажіть: я брата рідного не пожалію, аби по правді доказ був.“ — Так сказав голова.

Почали люди примічати, чи не буде якого сліду на кого-небудь. Щóж — курку узято, понесено, курку дорогою щипано, і піря так слідом і пали до двора Явтушного; там бо то два хлопці і шалістливі, так більш неділі, як нема їх дома, з батьком пішли з хурою.

„Пеня!“ — сказав голова! — „Один краде, на другого біду звертає¹¹).“

Там геть-геть упав слід до Кахибіди. Щóж? там і хлопців нема, одним один дідусь, старий та немощний, йому вже приходиться не до курей; а у сімї самі молодиці та дівчата, нащо їм і кури? своїх є, батечку мій! Так усе пропажа є, а слід відведено; хто його до правди добереться!

Далі вже, годів через два, вже не тільки кури, вже стали пропадати і поросята, а там підсвинки; а згодом, згодом, то тільки і чути: там шкапу у хазяїна виведено¹²), де і волика, а коли що трохи, під який час, то й пари волів добрих нема. І щó то? тільки що з двора поведено,

то як у воду! Ні слідів, ні кінців; хоч де хазяйство ні їздить, де ні розпитує, нема та й нема як у воду кане. Сумує народ і не надивується. „Щó за недобра мати!“ — так проміж себе радяться¹³⁾). — „Колиб, сказати, в нас постій, то так би і буть: від москаля не вбережешся; а тож не чути і за п'ятьдесят верстов ні одного москалика, і не наїжджа то ніхто до нас у село; усе свої люди, а є між нами злодій! Дій його чести! на кого то подумати? Усе парубоцтво, як один. Усіх знаємо, усі чесні, усі добрі, усі смирні, не гуляє з них ні один, а усяк з них жалкує, що нам така є обида¹⁴⁾), і усяк з них похваляється, що тільки піймавсь хто, так уже не помилувати такого і такого сина! Бачиться ж, і засідають на ніч, так ніколиж нічого, і ніякої приміти ні на кого. Вже ми й ворожок питали, так, кажуть, наїздом буває: „Рижий, кажуть, москаль; попереду, кажуть, нашле сон кріпкий на усе село, та й порається, як у себе у хаті. Так щоб ти против лихого слова зробиш? Тільки жалкуй від такої біди, та й мовчи!“

І мовчать, та тільки чують, що вже Мирін зовсім опішів, поспідню парку воликів виведено; а там і Улас рішився своєї шкапі; у Марка з сажа аж трьох кабанців, і вже й ситеньких узято. Кругом біда, відусіль пропажа!

Як ось уже почули, що у Демяна Рідкошлюя усю комору забрано. Підкопався, вражий син! та що то? усе, усе позабірав: і жіноче і дівоче і що було пригосподароване, усе забрано, і сліду нема, неначе щезло.

Дивуються люди та ходячи коло волости буються об полі руками, і усяк на сю ніч жде й собі такої напасти. Вже й голова прийшов і сказав, що він притьmom не знає, що робити!

„Піймайте,“ — каже, — „мені злодія, хто се у вас краде! Я його!... я йому!... Він в мене зогнис у холодній!“

„Пожалуй би піймали, якби знали, хто він є“, — казала громада сумуючи.

Аж ось і обізвався один парубок, Денис Лискотун, і каже:

„Колиб подозволили по дворам обшукати¹⁵⁾! Вже видиме діло, що ніхто з чужих не наїзджає, се певно свої.“

„А що? він правду каже,“ — розсудили старики. — „Кажіть¹⁶⁾, пане голова, яким моторнішим, нехай по хатам скрізь обшукають¹⁷⁾.“

„Не кого ж і послати!“ — сказав голова: — „Нехай іде Денис, забравши хлопців.“

„Та може мені не повірити?“ — спитався, уклонившись звичайненько, Денис.

„Як то тобі не повірити? комуж і повірити?“ — обізвались старики.

І як таки Денисови не повірити! Що то за парень бравий був, даром, що сирота без батька! Ще тільки на ноги піднявся, до підпарубочого дійшов, а вже видно було, що з нього буде чоловік. Він і не жив дома, він не дуже до міщанської роботи, як усі інчі¹⁸⁾. Як піде, піде по селам — хто його знає, де то вже він ходить на заробітки, та так циро заробляє, що незабаром вернеться, і чого то він не принесе! Сам одягнений, таки зовсім як міщанин, і уся одежа на ньому гарна¹⁹⁾, ще повні кишені грошей нанесе. Матері своїй, вже й старенькій, теж принесе коли платок, плахотку, пояс, чобітки, а коли й серпанок, і в усім її поважав. Та був собою крацій, моторний, против усякого звичайний, на вигадки та на прикладки його подавай. На вечорницях тільки його і чути. Не боявся ніколи і нічого: у саму глуху північ скажи йому піти на кладбище, піде і усе справить, мов середу-дня. Тільки й боявся собак, і що то не любив їх! Було яку знає злішу собаку, то що ні дастъ, а дастъ, то й купить її, та на гляку і повісить, і отроює було їх. „Щож“, — каже, — „не люблю та й не люблю собак. Мені гайдко на неї дивитися. Аж дріжу, щоб яку собаку вбити! Така вже

моя натура!“ А що розумне було, так не уяв його кат. Хоч і не дуже пильно пристава до громади, і не часто було і виходить до волости, та вже коли вийде, послухає об чим рада, вже й вкине слово, та таке, що й десять стариків, сідих як лунь, і у три годи так не видумають. Усі такі, усі селом, ув один голос було кажуть: „Ото наш голова росте!“

Так такомуб то не повірити оглядіть двори, чи не знайдеться де у кого ворівських річей²⁰)? Куди! тут ще стали його прохати, щоб зробив²¹) ласку, забравши яких парубків сам знає, пішов би і оглядів усіх, не минаючи ні одного двора.

Нічого Денисові робити, вибрав парубків, сам і пішов з ними.

„Починайте з моого двора,“ — звелів Денис.

„Ta як се можна, щоб на тебе хто подумав?“ — казали парубки. — „Се вже не знатъ що, коли на тебе таку пеню складати!“

„А щож, братця, нічого робить! Коли нам велено усіх обшукувати, так що я за цяця, щоб мене не занімати. Шукайте, шукайте! може що і знайдете,“ — казав Денис усміхаючись та, узявшись у боки, надінے тую козацьку шапку на бакир, та й плюне через губу, по московськи.

„Ну так, що зайдемо!“ — скажуть парубки і йдуть за Денисом. Той їх і у хату уведе, і у комору, і на горище і де в який закапелок, усюди, усім, усе покаже і скрині повідчиняє, і у них усе переріє.

„Глядіть,“ — каже, — „глядіть добре!“

Щож? перериють, переберуть усе; а як нічого нема, так і нема. З тим підуть у другий двір.

Тут уже не так, тут уже сміливіше усі обшукують²²) і по хаті і по двору. А Денис сам, не беручи з собою нікого, полізе на горище, і що то! усе там переріє, що ні знайде, чи льон, чи прядиво, чи коріння яке, усе перебере і по-

стріях заглядає, так хоч би нитку з покраденого знайшов.

Еге, та не усюдиж і так! У однім дворі, на горищі, на хаті Денис знайшов пояс гарний²³), каламайковий і показав його хазяйнові, що тут з ним ходив.

„Так і є, козаче! се мій, ще батьківський пояс, я його віддав синови носити, а той положив у материну скриню. Так і є! Усе з скрині забрано: шукайте, змилуйтесь²⁴), чи не знайдете ще чого!“

Тут уже Денис пошле парубків на хату шукати²⁵), а сам забирає хазяйство, руки їм звязує, і старого і малого, усіх шле до волости. Не знайшовши тут більше нічого, йдуть у другий двір. Там впять через скільки дворів, знов знайдуть де хустку, де очіпок або що таке; і усе знаходить Денис по горищам. Мабуть пильніше усіх шукав²⁶), що ніхто oprіч його не знайде. Де що знайдуть, то і там хазяйство до одного²⁷) забирають і пруть до волости, і вже повну холодну натирili і людей і дівчат і малих дітей.

Почали їх випитувати, розпитувати, з кожного²⁸) допрос писати. З кожної сімії усяк ув одно говорить: „Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був. Батько їх не діжде, щоб я коли на таке скверне діло пішов!“ Так усі ув один голос кажуть, ніхто не признається, нічим і доказувати.

„Що з того, що знайшли на горищі пояс чий, або де плахту? Може який бездільник порався, комору викрав та порозкидав річи²⁹) по другим дворам, щоб на нього пені хто не звів!“ — Так сказав Денис Лискотун, винимаючи зза халяви люльку... та що за чудесна була! корінькова, з кришечкою і з мідним ланцюжком! — „Глядіть, щоб кого напрасно не обвиноватили.“

„Правда його, правда!“ — сказав голова, що зібрали у жменю свою сіду бороду, сидів собі мовчки та приду-

мував, що тут йому на світі робити? — „Правда,“ — каже: — „випустіть людей з холодної, вони не виноваті; може і справді, що їм підкинуто. Щó за розумний з чорта отсей Денис! Зараз і догадався. Адже я і сам додумувався, і з стариками радився, так нікому така думка не спала на розум. Вже справді, що голова росте, нехай собі здоров буде.“

Погуляв деньків зо два по селу Денис, поверховодив по вулиці, не одній дівчині тасун дав з любошців, не одній рукав порвав, держучи, щоб не втікала від нього; не одно-десять навчiv парубків пісень співати московських, щó сам поперенімав, ходячи по усіх усюдах: не одну пару розвів, щó вже було зовсім хватилися і битися; не одну раду³⁰⁾ дав голові, щó робити з неплатящими об'єктивного або атаманові, загадуючи підводи на дороги; не одному хазяїну поміг пліт городити, скільки кіп хліба ціпом збити: на усі руки був наш Денис! Поробивши і погулявши так, впять потяг він на заробітки на скільки там неділь з свого села. І щó то жалковали за ним і хазяїни і усі! а щó вже дівчата, так міри нема!

II.

„Чи тобі, Трохиме, талану нема, чи хто тебе зна!“ Так казала стара Венгериха, удова, своєму синові, щó ходив на заробітки аж у город і аж два тижні там поробив, та тільки що там прохарчився, а до дому і нічого не приніс; так отсе то мати, журячись, так йому казала: „Усі, усі таки заробляють і усе дбають на господарство, та знай багатіють, а ти ось ніяк не роздобудешся ні нащо, щоб почати господарювати, як і люди. Щó було де чого небагато після батька, те потратила, женючи тебе; думала, опісля заробимо, невістка поможет. Невістка ж ніч і день робить, а я звалилася собі на лихо; треба вам, замість помочи від мене, треба на мене робити. Тут пішли діти;

хлопчикові вже шостий годок, попав у ревізію, треба за нього зносити; дівчаточок двоє, робити ще не їм, а їсти просять, треба годувати. Та усеж то дай, усе дай! А в тебе, синочку, одні руки, не надаси. Та яж кажу, мабуть і талану нема. Люди ходять на заробітки, або хоч і тут, та усе заробляють, усе дбають; а ти, хоч і тут поробиш, що хоч де і проходиш, усе тільки прокормлення наше, а щоб по господарству придбати, так і не кажи. Колиб спомігся, хоч яку-небудь патику добув би, то усеб лучче було, пішлаб друга робота, другий заробіток був би.“

„Щóж, мамо, робити?“ — каже Трохим. — „Я й сам бачу, що нема щастя ні у чім. Роблю, мамо, до кровавого поту і вже снаги не стає. Хазяйство, дивлячись на мене, що я собі такий млілий, та сухий, не дуже у роботу приймають. Де, тобі, кажуть, против здорового зробити? та й дають меншу ціну против других. Робиш щиро, не лінуетися, а таки, нічого не тайти, часом зробиш і більш і лучче, чим здоровий, а все від хазяїна однаковісінька честь: не здужаєш, каже, робити. А як плата невелика, так і нестає ні на віщо, тільки прогодуємося³¹⁾), а до дому і не кажи, щоб що принести. Якби не жінка робила, тоб досі ходили ви і босі голі, і зимою померзли.“

„Требаж, синку, що-небудь гадати,“ — казала мати. — „Подивись на людей, та порадься з ними: куди то піти тобі, деб то лучче заробляти? Попитався ти у Лискотуна: той чого вже не зна? усе зна. Та й світа таки набачився. А заробляєш то по скільки? Вже на-що його мати: біdnіша мене була, тепер же піди з нею! одягнена як міщенка. Або і він: як вирядиться у празник та вийде на вулицю, так куди і писар наш! А грошай, і усякого добра мало він приносить? Спитайся, синку, його, нехай би нараяв, куди тобі піти; або б у купі з ним пішов?“

„Питався його, мамо! просив, щоб узяв мене з собою:

будемо, кажу, у купі робити; як ти, так і я, не відстану від тебе.“

,,Щóж він тобі?“

,,Але! як се почув, як витріщився на мене, а очі так і засяли, а сам став, як кармазин. Дивився, дивився довго на мене, а далі на-силу спромігся сказати: „Як за-робляти? Роби,“ — каже, — „як і я, то розживешся. Товариства мені не треба, шукай інчого.“ I пішов швидко від мене. Та після сього тільки я хочу його об чим зачепити, то він так і відходить від мене. А коли ж у купі де будемо, то він мені усе вічі приглядається, усе приглядається: я щоб до нього, то він зараз від мене. Нехай він собі тямиться! Він багатий, так і гордий против мене бідного. Не хочу його чіпляти, буду сам по собі. А щó, мамо? думаю ще йти у губернію, чи не буде там щастя.“

,,Ох, синочкуж, мій голубчику! чи близенький же світ? Аж півтораста верстов! На кого ж ти нас покинеш? Та як і сам таку даль прайдеш? Се мов на кінці світа!“

,,Вже, мамо, що робити? У останнє піду: не буде там щастя, не піду вже нікуди. Як буде, так і буде. Під лежачий камінь і вода не біжить.“

Журилася мати, плакала кріпко жінка, а нічого робити! Проводили свого Трохима аж у губернію. Чути було, що там збирається ярмарок о Пречистій, і бував превеличений, і усякого купця із усяких місць наїждає, і усякого товару навозять, і чути, що в людям заробіток чималий, як кому щастя випаде.

Дійшов наш Трохим і до губернії. Допитався, де становиться ярмарок. Народу, народу! і протовпиться не можна! Пробірається і він меж людьми, і сам не знає, куди і для чого. Думає, чи не знайде такого місця, де сидять його братчики, що шукають роботи; аж ось хтось його сіп за руку і каже:

,,Земляк! што, роботи іськаєш, што-лі!“

Трохим зирнув, аж то купець, та такий уже купець, що й бороду голить і по панському ходить. Він йому швидче шапку зняв, поклонився, і каже: „Шукаємо, го-спода купець, чи не пошле Бог доброго хазяїна.“

„Честний-лі ти чалавек, не бездельник? не лінивий?“

„З роду не зробив ніякого лиха³²“), в мене і думки такої нема. А робити будемо, як самі побачите.“

„Ступай же за мною.“

От і привів його до своєї кватири; а там усе повозки стоять, понакладувані ящики, коробки, і усе з товаром, і усе позапаковані. Хазяїн і приказує: „Смотриж, как прийдуть звожчики з лошадями, так пускай запрягають і везуть до моєй лавки. Вони вже знають, де вона. Ти будь при них і з ними перестановите усе ящики у лавку і не адхадіть від товару. Вота і товариш твій.“

Гляне Трохим на товариша, аж то Денис Лискотун, тільки вже не такий бравий, як у своему селі був; одежда на ньому старенька, і не знатъ, чим підперезаний, і шапка заваляща.

„Здоров, брате Денисе, був!“ — зараз одізвався до нього Трохим. — „Відкіля се ти тут узявся?“

„Але, відкіля! Адже ти, і з роду тут не бувши, та прийшов, а я і часто тут буваю.“

Тут скинулись по слову; Трохим розпитує, який є заробіток, яка ціна у день і як що поводиться, а Денис мов і говорити з ним не хоче, скаже слово, мов не ївши, та й відрвертається від нього.

„Як я бачу його,“ — дума собі Трохим, — „так він тутечка ще й гордіший, чим у нас у селі; та, бач, прикідається, мов біdnий, щоб більшу ціну узяти. Не з чортаж хитрий!“

Хазяїн зрадувався, що обидва робітники його та з одного села і приятелі поміж собою, поприказував їм усе

діло і пішов собі; а ціни і не сказав, по чому платитиме Трохимови, чи у день, чи потиженно.

Зажурився було Трохим і питає Дениса, що робити?

„А враг його матір бери! Коли не по нашему заплатить, то ми й самі себе нагородимо. Держись тільки мене та слухай, то будем по вік хліб їсти.“

Трохим здивувався трошки, таке чуючи від Дениса, а опісля і дарма. І подумав собі: „Що се він каже? Хто його зна!“ — і став обходить обоз.

Аж ось прийшли звожчики з кіньми, позапрягались і поперевозили товар до крамниці³³⁾, позносili, поскладали; аж ось прийшов і хазяїн, розрахувався³⁴⁾ зі звожчими, відпустив їх, зачинили крамницю³⁵⁾ і стали відбивати ящики і винимати товар. Господи милостивий! усеж то срібло та золото! Нема нічогісінько, щоб деревяне або костяне; усе срібне-золоте! І ложки, і тарілки, і ножі, і вилки³⁶⁾; в є чашки усякі, по панському зроблені, і усякого товару; було багато й церковного, та усеж то срібне та золоте. А що кабатирок, а що серіг, а що перстенів, так мішки понакладати можна!

Робітники винимають та подають хазяїну, а той усе розворочує та розставляє... Трохим бойтесь і дивиться на товар, бачачи, яке воно є усе дорогое; а Денисови і нужди мало, ще як що, то й приважує на руці, мов силу у ньому зна.

Хазяїн усе найбільш Денисови приказує, чим Трохимові, бо той понятливіший і моторніший, та таки видно, що йому і не первина і він бував коло такого діла; а Трохим що? він з роду у перше і у губернії і на панській ярмарці, і такий товар бачить, що йому і не снилось ніколи; так він і торопіє, і не зна, як за що узятись; так тим здається, що непроворний і непонятливий.

Хазяїн навчив Дениса, як замикати крамницю німецькими замками. Там такі прехимерні! і назад відми-

кається, і на троє розпадається, і хто його зна, як воно там зроблено! Як не вміючи то й не відімкнеш і не замкнеш. Позамикав хазяїн замки, дав їм кожному по полтиннику і сказав, щоб ішли собі гуляти, куди хоче, а над вечір щоб приходили на кватирю вечеряти.

Пішли наші земляки скрізь по ярмарці. Так щож? До Дениса зараз і явилися приятелі, та усе з москалів, мабуть приятелі його ще прежні: і здоровкаються з ним, і розпитуються, де був, і далі стали шептати та на Трохима поглядати та щось про його говорити. Сьому стало страшно, він і відчалив від них. Пішов на свій базар, купив хліба, огірків, пшенички, диню дубівку; прийшов на кватирю, пополудновав добре, та й приліг, дожидаючи хазяїна. Не скоро опісля прийшов і Денис, і видно було, що було трошки у головці у нього, та мерщій і ліг спати; і вечеряти не захотів, кажучи, що голова болить.

Хазяїн, прийшовши, дав Трохимови чарку горілки і вечеряти. І що то за добра страва була! Борщ з яловичною, каша з салом, ще й печене, чвертка бараняча. Опісля усього хазяїн йому й каже:

„Оттака тобі платя і харч буде по усякий день через ярмарок, тільки служи чесно. Завтра чутъ світ йди до лавки; вийдуть мої прикажчики: що заставляють, слухай, як мене; доглядай, сидючи біля лавки, щоб хто чого не потяг: а у ночі будете почережно з Денисом, у купі з сторожами, коло лавки ходити, один до півночи, а другий до світа. Коли що запримітиш або побачиш що недобре против моєї лавки, зараз скажи мені, хоч о півночи розбуди. Опріч поденної ціни я тебе й нагорожу³⁷⁾ за твою правду, і коли будеш чесний.

Від щирого серця Трохим, лягаючи спати, помолився Богу і подякував за Його милосердие, що таку йому роботу послав! Харчитись не треба, харч добра, якої дома і на великдень не бува і ще полтинник по усяк день!

Десять день ярмарку — десять полтинників, аж от, п'ять карбованців принесу до дому. Слава тобі, Господи! І тут же обіцяється служити щиро і за хазяйським добром вбиватись більш, чим за своїм.

III.

Почався ярмарок. Купці порозкладавши свій товар, повідчинали крамниці; пішли пани сновати. Ходять³⁸⁾, розглядають, приціняються, торгують, купують. Наш Трохим надивився на панів добре.

Дивлячися на них, Трохим пильно доглядався і на проходячих, щоб йшов свою дорогою і щоб не дуже у крамницю на товар заглядав, бо то вже приміта недоброго чоловіка. Колиш було хто стане біля крамниці, та сюди туди розгляда, то Трохим — без сорома казка — такого було і прожене, бо такий стоїть і буцім то і нічого; як же побачив, що сторої куди задивились, то тут він потяг, що близче, а сам шмітнув дальше. За таким Трохим більш усього пильнував; а Денис ні трохи, бо йому ніколи було. Частісінько, як тільки що до крамниці пани поназираються, то тут де і возьмуться і москалі і цигани і жиди, та усе до Дениса, і відведуть його геть, і усе з ним шопотять і довгенько базікають.

Трохим було і спитає його, що то за люди і чого вони до нього ходять³⁹⁾? То аж посупиться Денис, та аж з серцем скаже: „Чого ти за другими приглядаєшся? Знай себе. Я за тобою не примічаю, не дивись і ти за мною! То мої стародавні знакомі, я з ними служив по городам.“

А де їм у болоті служити де, що були усі такі обшарпани, обірвані, що гайдко було на них і дивиться!

Раз підійшла циганка, та препаршила собі на лихо, мов старець. Ідучи побіля крамниці і моргнула на Дениса; той з нею та у куток, і давай собі щось шептати. Трохим наглядав їх довго, і щось у нього у животі тъох-

нуло, чуючи щось недобре. Поговоривши собі, циганка і пішла. Денис окремо собі сидів, сидів, та й прийшом до Трохима, та подивившись на нього довгенько і каже:

„Бідноть твоя велика, та не вміеш, як з нею справитись. Щиро служиш собі на лихо. А навряд те хазяїн дастъ, що тиб заробив.“

„Як ти його заробиш більш?“ — сказав Трохим. — „Адже і тут платя добра і робота неважка, а усе більш не можна заробити.“

„Можна.“

„А як? скажи.“

„Потурай тобі! А скажи мені, Трохиме, так по правді: чи пильно служиш хазяїну?“

„А як же і служити, як не з усею щирістю? Сказано: нанявся — продався! Я хазяйської пилини не хочу, і коли бачив би, що й рідний брат мій не думає об хазяйськім dobrі і занапаша його, яб і на брата виявив.“

„Сполать тобі, Трохиме!“ — сказав йому Денис, та й вдарив його злеген'ка по плечу. — „Так і по вік служи, — розбагатієш!“ — і відвернувсь від нього, а Трохим і замітив, що він, відвернувшись від нього, усміхається.

„Що отсе сталося з нашим Денисом?“ — дума собі Трохим. — „Але він тут собі другий, чим у нашому селі.“

Так собі сидить, думаючи про се, аж ось впять таж таки циганка йде мимо крамниці, а Денис, підійшов до неї і каже:

„Дурний! йому і не говори. Ми і самі зробимо.“

А Трохим се і чує. Циганка собі і пішла.

Стало смеркаться. Прикажчики почали розіходитися: хто у театр, хто у баню, хто.. а кат їх зна, куди інший пішов! Останній поприбірав, вийшов і каже Денисові, як і по усяк вечер бувало: „замкни лавку і подай сюди ключі.“ Денис зачиняє, приклада замки, скручує, інший

тугий, так, аж крекче притягаючи та крутиячи. Зовсім; оддав ключі; прикажчик пішов. Денис щось відвернувся, а Трохим тихесенько, крадькома помацав замки... „Що за недобра мати! хоч би тобі один замкнений! Усі три висять: а Денис же довго силкувався, замикаючи їх. Так такий то Денис!“

Тільки що так собі Трохим думає, аж ось Денис і каже: „Іди ж, товаришу, на кватирю та винось швидче вечеряти, та лятай спати. Або, знаєш що? там душно, я пробуду усю ніч на калавурі; не приходь з півночи, спи собі. Однаково мені спати не хочеться, прокалавурю сам усю ніч.“

„Ось що воно означає! Тривай же!“ — подумав собі Трохим і пішов тихою ступою, поки спершу, як же заїшов, що вже Денис його не бачить, так тут вже нічого робити, став підбігцем поспішати, та мерщій до хазяїна. Як на те, хазяїн дома і, накликавши гостей, частує їх часом. Тут Трохим, увішедши прямо і розказав йому усе, як він за Денисом запримітив, як що робилось, і як він буцім то крамницею⁴⁰⁾ замкнув, а його відтіль відпроторив.

Хазяїн, почувши усе, спершу було злякався так, що аж поблід; далі став дякувати Трохимові, що він такий вірний, і підніс йому аж дві чашки чаю, солодкого, та пресолодкого, усе таки дякуючи за його правду і чесну душу. А тут же мерщій послав знайти прикажчика з ключами. На силу де-то його знайшли. Хазяїн вихопив ключі, засвітив лихтар, та сівши на дрожки, мерщій до крамниці⁴¹⁾.

Підбіг, оглядів, аж так і є! ні один замок не замкнений! Почав кликати Дениса, а Дениса і духа нема.

Мабуть що він і сидів усе біля крамниці⁴²⁾, та як побачив хазяїна з лихтарем, догадався, що се щось недаром, так і притаївся тут де і не озивався, дожидаючи, що з того буде.

Хазяїн ускочив у крамницю⁴³⁾... слава тобі Господи! усе ціле, усе благополучно! Злодій ще не почав поратися. Мабуть дожидав глухої півночі. Позамикавши уже сам усі замки, як слідувало, тут же і сторожів наняв двох, щоб від його крамниці не відходили через цілу ніч, і вернувся на кватирю.

І що то вже дякував Трохимові! Аж поцілував його, що відвів від нього таку біду і заздалегідь сказав про таку напасть. Далі виняв цілкового, і дав йому, і каже: „Не по полтиннику на день буду тобі давати, а від сьогодня по цілковому. Одпускаєму, награжжу, как сам знаю, за то, що ти есть честний чоловік. Старайся і уперед; що замітиш, що почуєш, зараз мені скажи! Тепер не ходи до лавки, щоб тот бездільник не зробив тобі якого лиха⁴⁴⁾. Там є калавурні.“

Як же почули у ранці, що аж три крамниці обікраєно, так тоді хазяїн ще більш дякував Трохимові, що остеріг його. „Булюб,“ — каже, — „се і мені. Там же, хоч і багато узято, та не на велику суму; а у мене хоч би і не-багато чого потягнув, так усеб тисячів на які десятки.“

Трохим так таки і думав, що з злодіями певно був Денис. „Господи милостивий!“ — думає собі: — „як то швидко чоловік розледаців! Який був бравий парень, так що луччого його і не треба, а тепер зовсім збездільничався!“ I після тієї ночі він його і не побачив уже.

Раз сидить Трохим біля крамниці, дивиться; ведуть рештантів, і попереду і позаду їх салдати з оружжами. Приглядається Трохим, аж між ними йде і Денис. „Доживсь чести!“ — подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Підбіг швиденько і подав йому, що там лучилось, на його заключення. Щож Денис? глянув бистро, бачить, що се Трохим, — як заскргоче зубами, а очі мов запали, як кине ту милостиню геть і сказав: „Щоб було

ти лучче пропав, чим мене бачити у такій нарузі!“ — і пішов собі, не оглядаючись.

Розказав се Трохим хазяїнови, а він і каже:

„Переловили тих усіх, што лавки обокрали, узяли і нашого Дениса. На нього доказують, що он з ними за одно і хотел навести на мою лавку, так он ні у чом не признайоться.“

Покінчали ярмарок. Розщіталися усі; хазяїн розщітав і Трохима, і на усякий день даючи йому по цілковому, при прощанні дав йому аж сто рублів і каже: „Озъми Трохимушка! Ти мнє на десятки тисячей спас; благодарствуєш тебе!“

От, уже Трохим зрадувався! Та і як же пак! Скільки він грошей принесе до дому! Зроду не заробляв по стільки! Спасибі, що хазяїн дав золотими, так їх можна так заховати, що ні загублю і ніхто не примітить що в мене вони є, а цілкові окроме положу. От, узвівши золоті, позашивав у унучу, а срібні які були, цілкові і полтинники і всі дрібні⁴⁵), та позашивав у полу у світі, так що і піznати не можна було, що є при ньому гроші.

Зібравшись, так і пішов з губернії і не куди ж, як прямо до дому. „Чого вже по другим місцям ходити?“ — дума собі, дорогою йдучи. — „Спасибі Богу, заробив добре; буде з нас зо всіх. Зараз куплю шкапу, справлю віз, і пішов лучший заробіток, чим від пішого! Жінці накуплю льону, нехай пряде; нехай наймичку найде, у двох більш зароблять. Матері буду усього постачати, чого забажає. Нехай, коли досі бідкалась, нехай на старості у розкоші поживе. Діточок приодягну; на зіму дровець роздобуду і усього придобаю, і будемо жити, гадки не маючи.“

Сердешний!

IV.

Іде він так собі, іде, поспішаючи до дому, щоб радість їм принести, що Бог щастя дав, і вже верстов з п'ять-

десять зосталося йти до села свого... як зирк... догоня його... хто ж? Денис! як узрів його Трохим, так і руки і ноги опустилися, і в животі похолонуло, серце так і трепечеться, і душа щось недобре почула. Не зйтись з ним не можна: що одній дорозі йдуть. Піти швидче, щоб не нагнав, поки до села; а у селі можна пересидіті день, поки він далеко зайде; так Трохим бо, стільки пройшовши, вже притомився, і якби ні поспішав, Денис його, належене, бо він здоровіший і привичний більш ходити.

Бачить Трохим, що нічого робити, подумав: „Щож? Божа воля! не буду з ним іти, буду собі окроме держатись; буду приставати, не поспішаючи з ним, то він і відв'язеться від мене.“

„Здоров, Денисе! де се ти взявся?“

„А ти думав, що Денис вже став бездільником, піде на каторгу, так отсе швидче біжиш до дому розказати про мене, що я попався!“

„Господь з тобою! Яка мені нужда до тебе? Я й сам жалкував, побачивши тебе у такій нужді.“

„Жалкував? ти?“

„Далебі, що жалкував. Ні ти мені нічого, ні я тобі ніколи: так чого ж нам? Скажи мені на милость, як ти викрутівся?“

Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задріжали і у душі похолонуло. Далі і каже:

„Викрутівсь? Коли ж на мене напрасно сказали! хіба не буває на чоловіка наговорів?“

„Як то без того! Тиж мене повеселив, що ти не був з ними.“

„Хібаж я злодіяка який? га?“ — грізно крикнув на нього Денис.

„Та хто про тебе таке дума? Зглянься на Бога?“

І замовкли обидва, і мовчать і йдуть укупі.

Геть-геть Денис впять і одізвався до Трохима, та таким страшним голосом, неначе зовсім не він:

„Ти думаєш, що я через твої замки пропав?“

„Через які замки?“

„Через такі, що думаєш, я нічого і не знаю?“

„Бог з тобою! Я тільки чув про сі замки, та й забув зараз.“

„Забув?! Забудеш і справді.“

І впять замовкли.

Ідучи так довгенько, переходили через невелике село.

Трохим тут мав знакомого і хотів було зайти відпочити.

„Не треба сього!“ — вже крикнув на нього Денис, а плохенький Трохим і послухав його, боячись, що як він був против нього у троє здоровіший, так щоб не зробив якого лиха. Так думав собі Трохим: „Не буду його сердити: буду піддаватися, нехай вередує, аж поки до своїх місць дійду; тоді викручусь від нього.“

Перешедши те село, Денис звернув з дороги геть під лісок і Трохима покликав за собою.

„Оттут відпочинемо!“ — сказав, сідаючи Денис під грушу. — „Давай, чи є що в тебе? так пообідаємо або пополуднємо.“

„А що в мене є?“ — сказав Трохим і достав з торбинки хліба, тарані скільки та огірочків.

Денис достав із-за халяви ніжк престрашенній. Трохим, як побачив його, так морозом обдало. Денис розпорядкує, мов сам усе придобав: хліба відрізав собі попереду, а далі ткнув шматок і Трохимові. Теж і тарані собі луччої узяв, а де-що і огірків кинув, мов собаці, Трохимові. Сей усе терпить і мовчить, та дума: „Донеси мене тільки, Господи, до дому! Щур тобі і зо всім! знати тебе не хочу.“

„Знаєш що, пане брате?“ — наївшись, став казати Денис. — „Щур йому у день іти. Будемо у день віддихати; бач, як душно! Ніччю більш пройдемо і даліше станемо.

Як отсе відпочинемо, а вечерком зорею та холодком ніччу мотнемось, так ми після завтра і дома будемо. Лягай та спочивай, поки до вечора.“

Лягли хлопці. Заснули добре. На захід сонце: про-кинулись, пополуднували — і усе таки Трохимової харчі — і пішли.

„У тебе, бачу, і нема нічого для дороги?“ — спитав Трохим.

„А де я у чорта що возьму? Коли що й заробив було чого трохи, так ізтряс, у тім анахтемськім острозі сидівши; а заробити більш ти не дав. А булоб і на твою долю; гадки не мав!“

„Ти мені, Денисе, на-вдивовижу! Чи такий же ти був у нас у селі? Се ти, ходивши по усім усюдам, на-брався такого духу.“

„Цить, мовчи, не твоє діло!“

І замовкли, і йдуть.

Через скільки там пройшовши, вже Денис впять і обізвався: „А що, товариш? поперед усього жінці розкажеш, а там і до голови підеш, і по усьому селу будеш проповідувати, як Денис Лискотун хотів крамницю обікрасти, і як ти остеріг хазяїна, і як Дениса з острога під калавуром водили к допросу.“

„Ні, Денисе! не знаєш ти мене. Се страшне діло, щоб про кого так розказувати. Нехай тебе Бог у сім ділі прости, а ти покаєшся, покинеш скверне таке діло. Щож? спіткнувся, та й схаменувся. А розказувати не мое діло. Не тільки жінці, я й сам молю Бога, щоб я забув про се: бо, кажу, ти покаєшся.“

„А як же? Видиме діло, що покаюсь. Так і почну молебні наймати. Так грошей бо нема, не добувся; хіба ти мені даси? А що, Трохиме! скажи по правді: багато тобі хазяїн дав за те, що ти про замки йому обявив?“

„Ta не яж то обявляв, він сам дознався.“

„Так як собі там знаєш, а вже вірно дав таки що-небудь?“

„Дав награждення, відпускаючи цілкових з пару.“

„Та заробітних. Так скільки несеш до дому?“

„Хто його зна!“ — казав Трохим, а сам так і трусиється, боїться; бо ніч, їх двое, і Денис здоровіший його.— „Я таки гаразд і не лічив; зложив, та й пішов.“

„Мабуть багато, що ніколи було й перелічити? Чи поділимосяж zo мною?“

„Щоб то як?“

„Так, як ділються, по полам. Чи може усі віддаси? От сполати би парень був, якби усі віддав!“

„Що се ти, Денисе, говориш?“ — ледви вже промовив Трохим, бачачи, до чого вже діло доходить.

„Та ну, цур тобі і з твоїми грішми, що мабуть у тебе їх досита, що так злякаєшся! Ти ще й се розкажеш, що я дорогою мав тебе обідрати!“

„Ta змилуйся⁴⁶; не думай так про мене, Денисе! Я тобі казав, що нікому не скажу, і побожусь усім і заприсягну.“

„Ану побожись!“

І Трохим почав божитися так, що аж страшно було слухати.

„А заприсягни!“ — каже Денис і подав йому жменю землі: — „зїж отсю землю!“

Трохим, як з ширим серцем, не боячись нічого, і думаючи таки, щоб нікому ні слова не розказати, зів жменю землі, усе потроху ковтаючи.

„Ну так, тепер товариш. Тепер певен і я.“

Оттак то Денис усе заїдався з Трохимом. Чого небудь, то й привяжеться. Трохим же, як був собі плохіший, то усе й подавався, і таки не без того, що й боявся його, щоб чого не зробив йому поганого⁴⁷).

Так ішли ніч: ранком скільки пройшли, тут сонечко

ще не дуже і піднялося, а вже стало кріпко пекти, то вони звернули у лісок, та й полягали спочивати.

Як піднялося сонечко, що то вже жарило! Ні вітер не дихне і ніщо не колишеться, так-так що ледви дихати можна. Наші хлопці хоч і заснули було, так не можна ніяк і улежати! Як припече сонце, так місця не знайдуть. На узлісці сонце є, жарить: так вони зайдуть у гущину, так там ще й гірш; ні відкіль прохододи ніякої, тільки що зверху палить і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду не відіпнуться; тяжко вже їм і дихати! Викопають кожен собі ямку: приляже туди, то трохи йому і лекше, можна холodom трошки дихнути. Зогріються і тут, переходятять на друге місце; та так виморились, так знемоглисі, що не здужають і поворохнутися. Цілесенький день ні хмариночки ж то!

Аж ось дуже к вечеру жара затихла трохи, товариши наші піднялись, здихнулися свободніш, поїли, чого було і пішли.

„Як не полінуємося“, — каже Трохим, — „то світом і дома будемо. Від сього ліску до нашого села тільки двадцять верстов.“

„І велія милость, що будемо,“ — каже Денис: — „тільки не відставай, ти усе пристаєш. Поспішай.“

От як ідуть, і верстов сім учистили, з полудня стала показуватися мов стіна чорна; далі від неї стали відділятись, мов клубки, густі хмари з золотими від сонця кругами. Клуби віуться, до купи збираються, і стіна усе вищенько підбирається. Сонечко за тучу сковалось зарання, і птиця стала збиратись і чогось жде на себе. Самчики ззывають самочок і як можна спішать, у кого є діточки, так до них; а котрі собі гулящі, так полетіли хватись. Де далі, де далі усе стиха, ні травка не колишеться, усе чогось жде великого, страшного! Далі стало і гуготіти далеко-далеко, мов клекоче море або гуде великий вітер

здалеку або сила велика людей наїзжа, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тільки і показується, а сонечко зовсім зайшло; хмари спустились, так і не видно нічого.

„А що будемо робити?“ — став казати Денис: — „як ми підемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги ити.“

„Аж он маячить лісок?“ — сказав Трохим: — поспішаймо туди.“

„Де лісок? Я ні його, і нічого не бачу.“

„Он, як близне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темніше становиться.“

Вони поспішають. Піднялася і стіна. Стало зовсім темно. Поки не близне, то нічогісін'ю і не бачуть перед собою. Стіна густа, чорна, страшна надвигнула і простяглась від сходу до заходу сонця, і із усіх місць блискавка знай блиска. Грім гуде з переливом, мов де по городам громадне каміння качають, і інше, мов упаде, стукне, та й замовкне... а тут луна і загрехотить по усьому небу, по усім куткам сієї великої хмари. Замовкнє грім, так чути щось гуде-клекоче, бурлить страшніше самого грому... А блискавка безперестанно! І як близне, так після неї гірш нічого не видно.

„А де ти, Трохиме?“ — казав дріжачи Денис. — „Возьми мене за руку та веди, я швидко впаду. Ніг не підвялочку!“

„Держись за мене!“ — каже Трохим. — „Тут уже недалечко. Он від блискавки видно.“

„Ta я бо сієї блискавки боюсь. Ох, колиб швидче до лісу!... Бач, яка страсть іде! Ось і дощик... Ой швидче, швидче, поспішай!“

Зовсім повис йому на руки Денис; і Трохим сам утішився, і його волоче; через велику силу дотащив його під густе дерево, положив, і сам звалився...

Тут же і уся туча надвинула якраз над той ліс і усюди небо покрила, як саме чорне сукно; хоть скільки хоч дивитися, нічого перед собою не побачиш ніяк! Заревіла престрашеннна буря, шумить під небесами, носиться по полі, упірається у ліс, пре його, мов з місця хоче його зсунути і зомнити зовсім⁴⁸⁾), гілляки тріщать, ламаються, падають... Тут щось страшно загуло, аж світить на увесь ліс, грім покрило... і разом геп!... впало, аж земля задрігнула! А тут грім як загримотить, і впять земля задріжала!... А тут впять такий же свист і шум, і впять щось то впало, затріщало! То буря порається, вікові дуби валить, мов пруття! Як же хліне дощ, і вже не йде, а ллє; по лісу шумить, з гори біжить річками, клекоче... і від неї, і від бурі, що бушує, і від грому, що так і розривається над головами, шум такий і грохіт, що страшно і згадати!... А тут блискавка червоним огнем очі засліпла... Іменно представлення світу!

Денис ні улежить, ні усидить, і не постоїть на одному місці. Ходить, перебігає з-під одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить!

„Трохиме, Трохиме! ти спиш, не боїшся нічого!“ — так голосно з страху сказав він.

„Ні, я не сплю, та й не боюсь нічого.“

„Грім убе!“

„Воля божа! Я се знаю, та хоч і лежу, та молюсь Богу.“

„Хібаж він і помилує, як йому молитися?... Ух! як затріщало у лісі впять!“

„Помилує, тільки покайся...“

„Як покаятись такому грішнику? Як мене Бог може простити?“

„А щож? Кайся від щирого серця, твої гріхи не як великі! ти так грішень, як і усяк чоло... Господи! що се?“

Тут вони впали обидва на-вколішки!...

Огненна стріла прорізала усе небо і як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котрим попереду стояв Денис і отсє прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було; його так до половини у мілку щепу розбило і усі гілля стерло і змяло, так що сліду їх не зосталось.

На силу піднявся Денис; а се від них, де вони стояли теж під деревом, було не більш як сяжнів з десяток.

Очунивши трохи, Денис ухопив Трохима за руки і став прохати:

„Ходім, ходім відсіля! тут нас Бог побе!“

„Куди ж ми заховаемось?“ — каже йому Трохим. — „Вач, яке лихо по усьому лісу? Отто грім запалив дерево; бач, горить? Адже і далеко від нас та й по усьому лісу така халепа!“

„Ой, страшно, страшно! А то хто сидить та дивиться на мене?“

„Бог з тобою! нема нікого! Молись лучче Богу!“

„Мене і Бог не помилує! Ти думаєш, я такий?... Ох, лице запалило!“

„Помилує, молись, кажу, та кайся!“

„Де вже мені покаятись? Я той, що вас обкрадав, не було другого злодія у селі... се мое діло! Мене підводили другі... Я обкрадав вас усіх... передавав циганам, москалям... брав гроши та багатів... крамниці⁴⁹) обікрав... вивертівся! Хотів і тебе так, як оттого, що сидить і дивиться грізно на мене...“ — Так казав, не тямлючи нічого, Денис, і бючи себе в груди кулаччям.

Тут разом як осяє їх близкавка, як хряснє грім, мов небо на них впало!... обидва впали нечувствено. Трохим, підплівші водою від дощу, трошки опамятався, бачить: Денис бігає коло нього, руки ламає, блідий, як смерть і не тямлячи сам себе, кричить: „Я не тільки злодій, я й душегубець! зарізав нищого... мав грошей у нього

знайти... одежу свою закровавив... а він онде свариться... Господи! і Ти мене не помилуеш?“

І став бігати, як не у своєму умі. Спомігся трішки Трохим, піднявся на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов у чувство.

„Ні,“ — кричить Денис: — „Мені Бог смерть дасть... мене грім убє... Я злодій!... Я прикидався добрим, на дрігих пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про крамницю у селі не розказав... тепер кажи! Ось-ось мене Бог вбє; розкажи усім, який я.“

„Та Бог з тобою, Денисе! що се ти думаєш? Повір не мені — Богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду держатись присяги, тебе не докорю ні у чім.“

Тут же Трохим його розважає, а тут грім так і рокочить, а блискавка аж очі палить! Як стукне, як грікне, як лясне, як затріщать дуби, як запалає де верх деревини якої, як шарахнуть гілля, — тут Денис і стане він-ума, і вп'ять своє розказує, що він душегубець, злодій, прикидався добрим і усе таке. Далі приставляється йому старець, що свариться на нього, і він почне розказувати, як убив його, і усе каже Трохимові:

„Усім, усім се розкажи, нехай бережуться мене.“

Гремів, торохкотів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик, тільки блискавка не давала нічого розглядіти, далі і та усе потрошку, тихше, усе менше, далі вже блиска тільки здалеку.

Роздивився Трохим, аж уже стало на світ займатись.

„Ходім,“ — каже, — „Денисе! вже ми недалечко від свого села. Ходім швидче.“

„Братіку, Трохиме!“ — каже Денис, не сходячи з місця: — „боюсь ворохнутись! усе менічується грім, усе мені бачиться той анахтемський старець!... Трохимочку, голубчику! не розказуй нікому нічого!“

Впять Трохимови треба божиться: сяк-так розгово-
рив його, пішли.

V.

Ще досвітком, що вже й сонечко зійшло, йдуть і усе
поспішають. Денис через усю дорогу хоч би пару з уст
пустив, усе задумавшись іде; далі як крикне:

„А луччеб мене грім убив!“

„Бог зна, що ти споминаєш!“ — сказав Трохим і гля-
нув на Дениса, та аж злякався: очі, як жар горять і сам
розлютований, мов звір який. А усе розговорює його:
„Будь веселенький,“ — каже: — „вже тільки п'ять верстов
зосталося, се вже наше поле.“

„Тільки п'ять верстов? Тільки не видно, як з ким-
небудь пострічаємося і мене віддаси! Пропадай же ти
один!“

Та з сим словом і повалив Трохима, і насів його.

Бог зна... що ти... Денисе, робиш!“ — сказав стогнути
Трохим під Денисом. Далі став проситись: — „Пусти
мене, братіку, голубчику, соколику! Ей Богу, велике
слово, нікому, нікому нічого не скажу! Возьми собі мої
усі гроші, що тут зо мною, тільки не губи душі мої! Не
сироти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого
моя старенка матінка зостанеться? Братіком, батьком
рідним буду тебе цілий вік звати! Не дай мені без по-
каяння вмерти! Дай же мені хоть часиночку Богу помо-
лิตись!...“

„Помолишся і на тім світі!“ — лютуючи, як звір,
казв Денис, одною рукою держучи руки Трохимові і коліном
його надавивши, а другою рукою достаючи із-за
халяви ніж свій; та як ні поспіша, не справиться однією
рукою. А Трохим знай проситься; здихнув і каже: „Го-
споди милостивий!... Не несе Бог нікого, щоб хто свідком⁵⁰)
був моєї безвинної смерти!“

Тут підкотилося перекотиполе від вітру і до самого його. Він глянув жалібно, та й каже:

„Нехай се перекотиполе буде свідком⁵¹⁾, що ти мене безвинно погубляєш!“

„Нехай свідчить⁵²⁾, скільки хоче! Знав же на кого і послатись!“ — казав, регоуччись, Денис і рознімаючи ніж зубами, той ніж, яким усю дорогу краяв Трохимів хліб і пропитувався.

„Господи милостивий! прийми мою душу!... Жіночко... діточки... мату...“

Денис змахнув рукою... хотів щось, регоуччись, сказати... так ангел божий, щоб не дати йому у сей час наスマтилось, хлипнув йому у рот братовою кровю і, принявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса...

Прибігли двоє пастухів від череди і обявили голові, що у такім і такім місці лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих надежній людей послав, щоб біля того зарізаного калавурили і щоб ні самі до нього не підходили і нікого не допускали; а стане хто навязуватись або що таєє робити або казати, то його, як підозрілого, узять і до волости привести. Тут же написано рапорт до земського суда об такім случаї, що „скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по імені і прозванню неізвістний, лежить благополучно на тім самім місті, де його смерть постигла.“

Де-які з хазяйства пішли з села на заробітки і ще не поверталися до дому, та жінки їх і нічого, і нужди нема... Трохимоваж жінка і мати... що то! почувши об сім, у в один голос крикнули: „Ох, лишечко! сеж Трохим, певно Трохим!“ — і заздалегідь стали голосити. Серце звістку подало!

Що то вже вони просили голову, щоб подозволив

піти оглядіти, і коли він, так хорошен'ко його обмити і врати, а коли можна і до дому привезти — звісно, жіноче діло; вони не знають порядку. Голова — і не дай Боже нікому і підступити, кріпко на-кріпко заборонив⁵³⁾, поки суд не виїде і не розвяже йому рук!

Аж ось на другий день явився у село і Денис. Та що то одягнений! Іще лучче усе собі посправляв, у чім по-переду ходив. Веселий, говорливий, жартує з усіма, кого пострічає. Бачить, що люди зіходяться усе до волости, і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не втерпів і питается:

„Щож його жінка та мати кажуть?“

„Чиї?“ — дивуючись, пита його голова.

„Адже ви... чи хто пак казав?... що, кажуть, то Трохим?“

„Ще не звісно і ніхто з нас об тім і не думав, не те, щоб казати. Чи мало їх повиходило з села на заробітки? Може ще і не наш.“

„Хто ні есть, нехай собі лежить, поки зведемо,“ — сказав сміючись Денис. — „А хто то зарізав, свідки⁵⁴⁾ скажуть.“

Де-які молодці тут були, та аж зареготались і кажуть:

„О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку й приставить. Деж таки у чистому полі свідки? Вже коли порався, так сам на-сам...“

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг, і зараз крикнув: „Где мертвое тело!“

„На місті, ваше благородие!“ — одвіт дав голова.

„Писар! одбери понятих чесних людей, возьми з них присягу і веди до тела; я сейчас буду. Голова! іди за мной!“

Увівши голову у хату, защіпнувся і став його розпитувати, чи нема на кого якого сомніння, хто що казав при сьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то і не сказав, як він було проговорився, і не забризкав його. Так і зосталося.

Підіхав лікар; заприсягли і поняті. Справник побачив між ними Дениса і каже: „Зачим же в понятії та такого молодого парня поставили? Тут надобно добровісних стариков.“

„Се, ваше благородіє, — казав голова, — хоч і молод чоловік, а у нас з стариків нема такого розумного, розсудливого, понятливого і як то усе умно розбере!“

Сеж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як же справник, почувши се від голови, сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: „Харашо, подавай його сюда!“ то, сее почувши, Денис кріпко поблід, а справник і запримітив, і буцім нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справник велів понятим роздивлятися, чи нема боєвих знаків?...

„Та нема!“ — гукнув Денис, здалеку стоячи. — „Де вони будуть? Тут разом ріzonуто ножем, та й амінь.“

Справник замітив і се, і мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що поли у свити на кінцях повирізувані, і як біля того знайшли гривенничок, так і догадались, що у свиті були гроші та винято. Як же роззули чоботи і онучі, то і знайшли запшитих аж п'ять золотих. Тут Денис зовсім⁵⁵⁾ забувся, та аж крикнув: „Бач, і не признався!“ Та сказавши се, схаменувся, зирнув, аж справник на нього пильно дивиться — так він і не зінав, куди йому очі діти: заморгав, поблід, та швидче між народ... Справник ще змовчав.

Як ось настигла жінка і мати Трохимові; за ними учепився і хлопчик його по шостому году. Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка і пізнала, і крикнула: „Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!“ і припала до нього з матірі,

а хлопчик, звісно дитина, плаче та кругом його облазить та дивиться.

Справник було повелів відвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі і сказав: „Пускай вони його оплачуть. Кров не вода. Ми своє дело успішно справити.“ І став біля них з лікарем, а Денис, як то привик хвастати, що усе поперед усіх і усеб то до панів рівнатись, так і тепер став побіля справника.

І як же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже: „На кого ти мене, мій синочку, лебедику, покинув, пішовши на заробітки? Хто мене, стару, немощну, догляне? Луччеб мені смерть за подіяно!“ і усе таке. А жінка приговорювала: „Промов, мій Трохимочку, хоч одно словечко! Дай мені порадоньку: як мені без тебе з дітьми бути? Промов слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свідка, як тебе замучували, як ти душу Господу віддав?“

„А се, мамо, що?“ — крикнуло хлопя, граючись з чим то, що виняло з батькової руки.

Справник, почувши се, сказав Денису, що край його, надувшись, та на бакир шапку маючи, стояв: „Посмотри, що там такоє, і покажи сюда.“

Денис пішов, подивився, здрігнув увесь, зомняв у руці і кинув геть. Сам же то поблід, поблід, як стіна!

„Зачим ти бросив?“ — крикнув на нього справник. — „Што там такоє? Покажи сюда?“

„Ta се нічого, ваше благородие! се так... бурян,“ — каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

„Какой бурян? покажи сюда!“

„Бурян, так, трава. Мабуть, як покійник вмирав, так за траву ухопився, так вона у нього у руці і зосталася.“

Та какаяж та трава? Покажи сюда.“ — Так допиту-

вався справник, бачучи, що Денис ні з-за того ні з-за цього усе більш, усе більш мішається.

„Та так пе...ре...коти...поле,“ — ледве промовив Денис.

Тут хлопя ухватило перекотиполе, що як на те прикотилося туди їх баґацько, та й показує Денисові і каже з дурою: „Ось, дядьку, ще таке! їх багато коло тата. Вони мабуть бачили усе...“

„Брешеш!“ — крикнув Денис, відіпхнувши хлопця від себе, і вже не тямлючи, що й казати! Так-то вже у нього Бог і розум відняв і язик попутав...

„Полно!“ — крикнув справник. — „Говори тепер усю правду! Ти знов, що на мертвому побоїв нема; ти жалкував, що він не признався об золотих; тепер боїшся перекотиполя! Говори, чого ти боїшся його? Розказуй, как дело було?“

Денис і сюди і туди, і відбріхуватись би то, так справник на усякому слові так його і піймає, і тільки що покаже йому перекотиполе, то Денис так і затрусиТЬся, і помертвіє. А далі — нігде дітись — у-во всім повинився: за віщо, і через віщо, як він зарізав Трохима; як той сердешний, здався на перекотиполе: як, утікаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялося йому за ноги перекотиполе. І якби не воно тепер, та не хлопя з ним у вічі прилізло, то можеб ще і одбрехався.

„Так вот какой он бездільник!“ — сказав справник, а далі напав на голову, і каже: „Как ты смів, голова, назначити у поняті такого ледачого?“

„Щож, ваше благородие!“ — приступив голова, а за ним і усі поняті, усе старики, сіді та чесні: — „він у нас чесна душа, ні кому нічого. Колиб усі такі були, тоб і добре було!“

„Не булож у вас у селі якої шкоди, і на кого ви думаете?“ — спитався справник.

Щож?“ — сказали люди: — „хоч часом і була шкода, так се не він. Як обшукували⁵⁶), так він було де сам злодійські річи⁵⁷) знаходив“.

„Говори, признайся, ето твоє діло?“ — крикнув справник до Дениса.

Той як затрусиився, і повинився у во всім, що як почав з курей красти, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальш; як зазнався з москалями, що великі промисли робили і по всім усюдам крали, та з циганами, прирощеними злодіями: як і де з ними і кого обікрав, — усе розказав; далі як і старця немощного заразив, надіючись грішми поживиться; усе до чиста розказав, і як на других пеню зводив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть: „Хтож на нього надіявся, що воно таке ледащо? Ми думали, що від нього розумнішого, моторнішого і чеснішого і у селі нема, а воно ось яке виявилось! Самий перший злодій, мошенник і душегубець!“

„Хоч люди, не знаючи, і думають про кого, що він є добрий, а коли бездільничач і кінці ховає, то Бог його, хоч нескоро, а завсегда виявить,“ — сказав справник і велів Дениса припровадить у город.

Досталося ж Денисови Лискотуну за усі його діла! катузі по заслuzі! Полискотав його катюга добре і спроважено до компанії, до товариства, туди, де козам роги правлють.

Так то суд божий не потерпів неправди, і хоч як кінці були заховані, так Бог обявив; і через яку безділицю? через бурян, через перекотиполе.

ВАЖНІШІ ЗМІНИ В ТЕКСТІ.

1) свідителі; 2) свідителів; 3) худа; 4) создатель; 5) худо; 6) ні
жоден чоловік; 7) овci; 8) об яких; 9) розшукувати; 10) худо;
11) зворочує; 12) зведено; 13) совітуються; 14) абеда;; 15) обиськати;
16) звеліте; 17) обиськають; 18) прочі; 19) хороша; 20) вещей;
21) зділав; 22) обиськують; 23) хороший; 24) зділайте милость;
25) съкати; 26) съкав; 27) жодного; 28) жодного; 29) вещі; 30) совіт;
31) пропитуємося; 32) худа; 33) лавки; 34) розщітався; 35) лавку;
36) видельси; 37) награжжу; 38) ходить; 39) ходять; 40) лавку;
41) лавки; 42) лавки; 43) лавки; 44) худа; 45) мілоч усяку; 45) худа;
46) зділай милость; 47) худого; 48) овci; 49) лавки; 50) свідителем;
51) свідітлем; 52) свідітельствує; 53) запретив; 54) свідителі;
55) овci; 56) обіськовали; 57) ворівські вещі.

ПОЯСНЕННЯ.

Ст. 3. п е н я — кара, напасть, підозріння;

4. п р е ж н і х — давних, попередніх; х у д о г о — злого, лихого;

5. с а ж — хлів; в о л о с т ь — громада, громадський уряд; х о л о д н а — вязниця;

7. л у н ь — птиця; в о р і в с ь к и х — злодійських; г о-
рище — стрих;

8. к а л а м а й к а — вовна; д о п р о с — допит; к р и-
шечка — накривка;

9. т а с у н — удар;

12. л а в к а — крамниця;

13. к а б а т и р к а — табакерка; с е р г а — кільце;

14. п о л т и н и к — 1 гривня;

17. к а л а в у р — сторож;

18. ц і л к о в и й — карбованець;

19. р о з щ и т а т и — розплатити.

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001025972830

Досі вийшли:

1. *Леся Українка*: У пущі, драма в 3 діях, — у редакції, з передмовою й поясненнями Антона Крушельницького, сторін I—IX, 1—94, ціна 2 зол.
2. *Борис Грінченко*: Опевідання (шість оповідань), — у редакції, з передмовою й поясненнями Антона Крушельницького, сторін I—X, 1—78 . ціна 2 зол.
3. 3 а. *Іван Нечуй-Левицький*: Микола Джеря, з передмовою й поясненнями Антона Крушельницького, сторін I—XVI, 1—136, ціна 3 зол.
4. *Степан Руданський*: Вибір із творів — у редакції, з передмовою та поясненнями Дра Івана Брика, ст. I—XVI, 1—80 ціна 2 зол.
- 5, 5 а. *Микола Гоголь*: Ревізор, комедія на 5 дій — у редакції, з передмовою та поясненнями Дра Івана Брика, ст. 1—112, ціна 2·50 з.
- 6, 6 а. *Іван Нечуй-Левицький*: Не той став, повість, з передмовою та поясненнями Дра Івана Брика, ст. 1—160 ціна 3 зол.
- 7, 7 а. *Микола Костомарів*: Кудеяр, історична повість, у редакції, з передмовою та поясненнями Дра Івана Брика, ст. 1—264, ціна 5 зол.
- 8, 8 а. *Борис Грінченко*: Під тихими вербами, повість, у редакції, з передмовою й поясненнями Антона Крушельницького, сторін I—XVI, 1—256, . . . ціна 4·80 з.
- 9, 9 а. *Марк Твейн*: Пригоди Тома Соєра, у редакції, з передмовою та поясненнями Дра Івана Брика, ст. 1—216, ціна 4·20 з.
10. *Юліян Опільський*: Іду на вас, історичне оповідання з часів Святослава (960—972 рр.), II. видання, сторін 1—191, ціна 3·60 з.
11. *Тарас Шевченко*: Кобзар, повне видання з поясненнями, зладив Микола Сабат, том I. Романтична доба творчості Тараса Шевченка (до кінця 1842 р.), частина I., ст. 1—72, ціна 2 з.
- 12—13. *Михайло і Людмила Старицькі*: Перед бурею, історичний роман з часів Хмельниччини, том I—II. Переклав Микола Залізняк, пояснення Дра Івана Брика, сторін 1—400, 1—400 2 томи ціна 12— з.
14. *Тарас Шевченко*: Кобзар, повне видання з поясненнями, зладив Микола Сабат, том I. частина II., ст. 1—122, ціна 2·40 з.
15. *Гр. Квітка-Основяненко*: Перекотиполе, з поясненнями, сторін 1—35 ціна 1 зол.
16. *Ольга Кобилянська*: Людина, ст. 1—80, ціна 2 зол.

М 8 Н, 12 ЛУТ. 1931

ІІ 406, 434

Ціна 1 зол.

